

Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера / Переклад з нім. Володимир Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.

У вітчизняний інтелектуальний простір це цінне наукове видання введено за сприяння Міжнародного фонду “Відродження”, яке здійснювалося в рамках спільної програми із Центром розвитку видавничої справи Інституту відкритого суспільства (Будапешт) та за допомоги австрійської федеральної землі Штирія.

Отже, колективна монографія австрійських істориків, яка присвячена висвітленню історії європейської ментальності тривалого хронологічного періоду від античності й до нового часу, вийшла німецькою мовою 1993 р. Це було досить символічно, адже саме цей рік став визначальним у створенні Європейського Союзу. Адже рефлексії на тему європейської ментальності є особливо актуальними на межі ХХІ ст., коли в країнах Євросоюзу триває наукова й суспільна дискусія щодо спільної європейської ідентичності. Тож рецепції самоаналізу та сприйняття духовних джерел єдиної Європи є особливо актуальними.

Водночас у сучасному українському суспільстві також стверджуються європейські цінності, що робить проблематику, викладену на сторінках рецензованого видання, особливо цінною для вітчизняного інтелектуального середовища. Хоча народна мудрість зазвичай вчить, що справжні цінності реклами не потребують, все ж нагадати про них ніколи не буде зайвим.

Звертаючись до наукового змісту зазначеного видання, передусім увагу привертає визначення предмету історії ментальності. Відомий французький медієвіст Ле Февр наголошував на методологічно помилковому підході, що полягав у намаганнях пояснити динаміку людської думки лише еволюцією економічних формацій, або політичних процесів.

У свою чергу сучасна історична наука все частіше звертається до вивчення духовних процесів, які склались у психологічній науці, де проблематика ментальності зосереджується на вивченні найважливіших аспектів розвитку вищих психічних функцій особистості, соціальних стосунків, вивчення специфіки соціалізації в різних культурах та цивілізаціях. Отже, поняття “ментальність” зазвичай визначається як проблема існування та розвитку тривалих структур у колективній психіці, а також як склад душі людини, етносу, соціуму, співвідношення елементів і станів останньої. Врешті “поняття ментальність поширене вже навіть на інституції” (С.12). Австрійський упорядник видання Петер Дінцельбахер, слухно наголошує, що сам термін “історія ментальності” є неусталеною величиною. Навіть констатується, що “більшість професійних істориків виносить її за рамки історичної науки” (С.17).

Водночас викладаючи концептуальний задум авторів “Історії європейської ментальності”, він зазначає, що головна увага приділялась усвідомленим і особливо неусвідомленим орієнтирам, “за якими розвиваються типові для тієї чи іншої епохи уявлення людей, за якими вони відчують, за якими діють”. Теоретичною засадою праці стало положення, відповідно до якого характерною ознакою історії ментальності є холистичний принцип – “усе пов’язано з усім” (С.13). Хоча історія ментальності тяжіє до тотальної історії, яка охоплює всі сфери життя людини, проте багато деталей “мають створити основу загальної картини вивчення ментальності навіть стосовно обмеженого предмету дослідження”. Водночас слухним є методологічне зауваження, що “ментальності потрібно описувати на основі індивідуальних свідчень навіть у тих випадках, якщо вони характеризують поширену практику” (С.19).

Врешті історична ментальність визначається як “набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період. Ментальність виявляється в діях” (С.21). Структуруючи проблемне поле історії ментальності та коло суміжних наукових дисциплін, упорядник видання слухно наголошує, що “історія ментальності це більше, ніж історія ідей і духовного розвитку, яка вивчає інтелектуальні концепції еліт чи окремих мислителів, більше, ніж історія емоцій та уявлень, які творять (хай навіть і головні) частини історичних ментальностей, більше, ніж історія культури й побуту, яка лише надає (хай навіть і вкрай потрібну) попередню інформацію” (С.21). Тож історія ментальності по-суті стає “історією відповідних панівних ментальностей” (С.22).

Однак визнається, що не всі сучасники мають однакову ментальність, свої особливості вносить ментальність, властива різним віковим групам, а також ментальність, яка є статевно зумовленою. Тож головним чином узагальнюючі дослідження зосереджуються на “основній ментальності”, у форматі якої співіснують характерні для якоїсь групи, статі, віку ментальності.

“Якщо об’єктом історика ментальності є те, що відбувається в головах людей, то він не може не використовувати інструментарію, який надає йому в розпорядження психологія” (С.27). Саме це дає можливість ідентифікувати ментальність, властиву для людей певної історичної епохи. Історія ментальності акцентує особливу увагу на “чужому у свідченнях минулого, ... дослідженні тих типових для якоїсь епохи чи культури почуттів, поглядів, фантазій, стереотипів мислення, які відрізняються від мислення, уявлень, поведінки і почуттів нашого часу” (С.31).

Загалом структура книги побудована за проблемно-хронологічним принципом. Ментальність досліджується крізь призму формування і розвитку основних концептів людського життя: індивідуальності, сім’ї, суспільства; сексуальності, кохання; релігійності; тіла і душі; хвороб; віку; смерті; страхів і надії; радості, смутку і щастя; праці і свята; комунікації; чужого і свого; влади; права; природи і довкілля; простору і території; часу та історії. Усі зазначені екзистенціальні теми розглянуті в хронологічному зрізі: від часів античності, середньовіччя до нового часу.

Сміливість задуму створити масштабну і внаслідок цього неминуче мозаїчну картину варіанту тотальної історії, яка є своєрідною квінтесенцією історії ментальності, її ідеальним альтер-его, обумовила досить лаконічний, іноді навіть конспективний виклад складного матеріалу. Це відразу впадає в очі історикам, які спеціалізуються на певних історичних періодах. Однак цей недолік найчастіше властивий більшості систематизованих видань “всесвітніх історій”. За межами дослідження лишилось висвітлення проблеми диференціації ментальностей, наприклад, між греко-романською Південною Європою, англосаксонською Північною Європою, а також Центральною та Південно-Східною Європою.

На жаль, не в усіх нарисах вдалось, так би мовити, перекинути концептуальні мости між конкретними проблемами дослідження та їх розвитком у часі. Особливо це стосується якісного переходу між добою Середньовіччя та Ренесансу.

Зокрема, систематизовано не показано, що саме за доби Ренесансу взаємодія культур спричинила в Європі велике свято розуму. Так, Фландрія дала Еразма Роттердамського, Англія – Томаса Мора, Італія – Леонардо да Вінчі, з Нідерландів поширювалась толерантність, з Німеччини – ідеї релігійної Реформації. І всі зазначені явища Франція зуміла об’єднати та створити символом єдності тримовний коледж, заснований Франциском I. Саме за доби Відродження актуалізувалась ідея європейської єдності та народилась якісно нова індивідуальна та суспільна ментальність.

Натомість, на сторінках книги вдало показано вплив на структуру ментальності загального соціокультурного історичного фону, основних етичних норм та цінностей, які також змінювались. Яскравий приклад становить порівняння ставлення до душі та тіла за доби античності та нового часу, який розпочався з безумства плоті доби європейського Ренесансу.

Цікавий розділ стосується історії страхів і надій, радостей та щасливих уявлень, якими жили європейці за часів античності, середньовіччя та нового часу. Повсякденне життя, в якому через соціальну практику виявляє себе ментальність, на сторінках книги передусім показано через проблему праці і свят як своєрідної “паузи у буднях” (С.380).

Обрій ментальних структур також формує простір оточуючого природного середовища, час та соціальні комунікації. Ключовими моментами для розвитку комунікацій нового часу стало формування та уніфікація національних мов, поступова ліквідація неграмотності, технізація та урбанізація. Внаслідок системної дії зазначених чинників структура ментальності ще більше ускладнилась.

У контексті проблематики визначення цивілізаційних кордонів розширення Європейського Союзу великий інтерес становить уявлення про чуже й своє як “основний досвід людини від того моменту, від якого вона починає розвиватися як індивід” (С.449). Зазначається, що загальна гуманізація не стосувалася варварів (С.455). Тож після падіння Константинополя (1453 р.) турки стали основними ворогами християнської Європи. З того часу минуло майже п’ять століть, але початок переговорів про вступ Туреччини до Євросоюзу лишається подразником для самоідентифікації Європейського Союзу. Хоча з погляду спроможності адаптуватися до викликів глобалізації ускладнення соціокультурних характеристик виявляється не як проблема міжцивілізаційного контакту, а як відповідь на цей виклик.

Цікавий сюжет становить історичний розвиток ідеї верховенства права в європейській традиції, починаючи від часів античності до нового часу. Причому ключовим ментальним моментом у цій сфері стає відокремлення у правовій свідомості ідей права, правди і справедливості.

Не менш важливим моментом розвитку ментальності є ставлення людської свідомості до часу та історії. Від кінця XIV ст. традиційне ставлення до часу послідовно витісняється новим, яке виявляло істотні регіональні відмінності. Усе різючішими ставали відмінності у сприйнятті часу міським мешканцям та жителями сільської місцевості (С.703). Врешті механічний годинник, комерціалізація часу підштовхнули й історію до максимальної точності.

Саме остання властивість відрізняє науково вивірених та якісний переклад рецензованої книги, який має свою специфіку у вигляді використання нового українського правопису.

Наприкінці треба зазначити, що серед важливих екзистенціальних тем, які потребують уточнення, на нашу думку, на увагу заслуговують такі теми, як їжа і культура харчування; мистецтво та етико-естетичні уподобання; наука та ідеологія в повсякденному житті; динаміка зміни основних статусних та ціннісних норм, етикету.

Історія європейської ментальності засвідчує, що об'єднана Європа не стане реальністю, якщо кожний член великої європейської родини не зможе зробити свій внесок у становлення спільного європейського дому.

Тисячоліття Україна була невід'ємною частиною європейського політичного і культурного простору і в ментальності нашого народу вкарбовані європейські поняття і цінності, що роблять Україну країною європейського цивілізаційного ареалу. Тож і книга "Історія європейської ментальності" вкотре доводить цю незаперечну істину.

А.Ю.Мартинюк (Київ)